

вимог, буде змушений піти у відставку [10, с. 364]. Відбувся саботаж усіх рішень уряду, що мали на меті забезпечити виплату репарацій. І хоча уряд докладав відчайдушних зусиль, його дії, як хвилі, розбивалися об каміння. Позиції рейхсканцлера серйозно похитнулися. Він ставав дедалі більш небажаним господарем країни. Слабкість позиції уряду виявлялася і у відносинах з РРФСР, які розвивалися не досить інтенсивно, викликаючи критику в різних суспільних колах. Затяглося і призначення німецького посла до Москви. Вибір упав на графа Брокдорфа-Ранцау – професійного дипломата, відомого своєю відмовою підписати Версальський договір (28 червня 1919). Між ним і рейхсканцлером не було взаємної симпатії. Брокдорф-Ранцау належав до дворянської еліти і в його очах Й. Вірт був "плебеєм". У другій половині липня встановилося певне взаєморозуміння. Можна вважати, що ці бесіди слугували для Брокдорфа-Ранцау поштовхом до перегляду його ставлення до РРФСР, тому що в майбутньому він стає прихильником зближення Німеччини з СРСР. Так, у своїх Нотатках від 14 липня 1922 р. від зазначає, що із розумінням поставився до пропозиції Й. Вірта про співпрацю з Росією [13, с. 120], тому був призначений послом до Москви. Разом з тим обставини в країні свідчили, що у жовтні-листопаді 1922 р. Й. Вірт втрачає значну підтримку Католицької партії центру, більшість у парламенті, не владний протистояти силам, що прагнуть повернути діяльність уряду вправо, зірвати "політику виконання" (не тому, що вона була неможливою, а тому, що для них вона була матеріально невідповідною) та замінити її "політикою катастроф". Після 10 листопада стало зрозумілим, що владні структури відвернулися від уряду, крім того, соціал-демократи відмовилися від участі у коаліції з Народною партією. Тому, 14 листопада Й. Вірт подає у відставку. Його наступником стає довірена особа великого капіталу, фінансових та промислових кіл В. Куно, той самий, якого у 1920 р. Й. Вірт не допустив до уряду.

Знаходячись у відставці, Й. Вірт не припиняє доводити важливість двосторонніх відносин з Росією, заявляючи, що "історія Європи підтверджує: поки Німеччина та Росія ставляться один до одного дружельно – норма-

льний розвиток для них забезпечений" [7, с. 320]. Ці слова нагадують про заповіт імперського канцлера О. фон Бісмарка щодо необхідності збереження доброзичливих відносин з Росією, але Й. Вірт пішов далі свого попередника, бо пропагував і здійснював на практиці добросусідство двох великих держав континентальної Європи.

Перебування Й. Вірта при владі було важливим етапом в історії Веймарської Німеччини. Його політика уособлювала буржуазно-демократичну альтернативу розвитку Німеччини і, у випадку її послідовного продовження, німецький народ міг би і не потрапити у вир націонал-соціалістичної ідеології, що привела націю до світової війни.

1. Ахтамзян А. Рапалльська політика. Советско-германские дипломатические отношения в 1922-1932 гг. – М, 1974. 2. Рапалльський договір і мирное сосуществование. – М, 1963. 3. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. – М, 1971. – Т. 2. 4. Bachem K. Vorgeschichte, Geschichte und Politik der Deutschen Zentrumspartei. – Köln, 1968. – Bd. 9. 5. Brecht A. Aus nächster Nähe. Lebenserinnerungen 1884–1924. – Stuttgart, 1966. 6. Das Kabinett Fehrenbach. – Boppard-am-Rein, 1972. 7. Deuerlein E. Deutsche Kanzler von Bismarck bis Hitler. – München, 1968. 8. Див. Deutsche Demokratie von Bebel bis Heuss. Geschichte in Lebensbildern. – Hamburg, 1964. 9. Див. Die Kabinette Wirth I und II. – Boppard-am-Rein, 1973. – Bd. 1. 10. Euler H. Die Außenpolitik der Weimarer Republik. – Aschaffenburg, 1957. 11. Eschenberg T. Matthias Erzberger. – München, 1973. 12. Griewank K. Dr. Wirth und die Krisen der Weimarer Republik // Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität. – Jena, 1951/1952. – H. 2. 13. Helbig H. Die Fragen der Rapallo-Politik. – Göttingen, 1958. 14. Див. Jasper G. Der Schutz und Republik. – Tübingen, 1963. 15. Köhler H. Lebenserinnerungen des Politikers und Staatsmannes 1879–1949. – Stuttgart, 1964. 16. Kessler H. Tagebuch 1918–1937. – F/a. M, 1961. 17. Krummacker F.A., Lange H. Krieg und Frieden. Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von Brest – Litowsk bis zum Unternehmen Barbarossa. – München, 1970. 18. Див. Laubach E. Die Politik der Kabinette Wirth 1921/1922. – Lübeck; Hamburg, 1968. 19. Linke H.G. Deutsche-sowjetische Beziehungen bis Rapallo. – Köln, 1970. 20. Morsey R. Die Deutsche Zentrumspartei. 1917–1923. – Düsseldorf, 1966. 21. Schlesinger M. Erinnerungen eines Außenseiters im diplomatischen Dienst. – Köln, 1967. 22. Treviranus G.R. Das Ende von Weimar. Heinrich Brüning und seine Zeit. – Düsseldorf; Wien, 1968. 23. Див. Vom Hotzenwahl bis Wyhl. Demokratische Traditionen in Baden. – Köln, 1977. 24. Див. Wirth G. Joseph Wirth. – Berlin, 1980. 25. Wirth G. Zum Polarisierung der Kräfte in der Zentrumspartei in den Jahren 1920/1921 // Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität. – Jena, 1965. – H. 2.

Надійшла до редколегії 31.01.06

В. Перещ, асп.

МОТИВИ "ПАРТІЙНОГО ТОТЕМІЗМУ" В МІНОЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ (ДО ПИТАННЯ ПРО "МІНОЙСЬКИЙ МАТРІАРХАТ")

На основі археологічних джерел досліджено сутність суспільно-політичного устрою мінойського Криту. Проаналізовано зародження та розвиток так званого "мінойського матриархату". Простежено зв'язок між статевим та "партійним" тотемізмом.

Analysing the archaeological sources, the author of the article studies essence of political system in Minoan Crete. Origin and development of "Minoan matriarchy" is investigated. Relation between gender and "party" totemism is comprehended.

Вивчення питань, пов'язаних із суспільно-політичним устроєм мінойського Криту, дозволить нам пролити світло на важливі моменти в історії як Егеїди II тис. до н. е., так і деяких ранніх цивілізацій Передньої Азії.

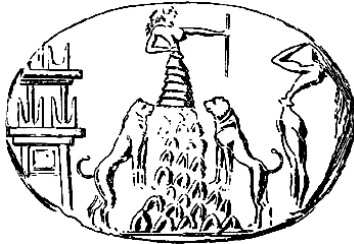
У даній роботі ми прагнемо розкрити зміст зображених у мінойському мистецтві сцен, пов'язаних з переслідуванням та роздиранням хижими тваринами трав'янистих.

Досліджуючи пам'ятки мінойського мистецтва, зокрема сцени, що представлені в мінойській гліптиці, ми звернули увагу на деякі характерні особливості в тих композиціях, які пов'язані з тваринним світом та світом мінойських божеств. Досить характерним у цих творах є те, що мінойська богиня – так звана Володарка звірів (Πότνια Θηρῶν) дуже часто зображується в компанії хижих звірів – левів, яких іноді змінюють грифони (які, як зазначає Ю. Андреев, "в усіх цих випадках, очевидно, мисляться як тварини однієї породи" [1, с. 304]). Ці звірі,

як правило, оточують богиню з двох сторін, ніби чекаючи на її повеління (див. рис. на с. 42) [18, р. 63, fig. 17; 8, vol. IV, fig. 130, 131, 133 a, 351; 1, ил. 56, 77]. Іноді вони супроводжують її на полюванні (?) [16, abb. 71 e; 1, ил. 75, 76]. Усе це дало привід А. Евансу охарактеризувати цих звірів як "святих стражів" або "помічників божества" [8, vol. IV, pt. II, р. 585, 607–614]. Сама ж "Володарка" бере їх під свою опіку, простягаючи над ними руки. Одним словом, ці хижакі можуть бути осмислені як свита мінойської богині [1, с. 252–253].

Зовсім не такими є відносини між цими хижаками та чоловічим божеством (або героями чи царями, що його дублюють). Так, ми бачимо на печатках сцени боротьби цього божества з левами [16, abb. 71 c; 8, vol. IV, fig. 573, 574], тоді як на інших печатках чоловіче божество зображується в дружніх відносинах із трав'янистими [14, pl. 206; 16, abb. 72 g; 8, vol. III, fig. 211]. З іншого боку, нам майже

невідомі сцени, на яких у колі трав'янистих зображувалася б мінойська богиня. Проте досить часто перед нами постають сцени переслідування та роздирання трав'янистих хижаків [11, pl. 43; 14, pl. 117; 8, vol. IV, fig. 579], які, як уже зазначалося, входили до свити богині.

Відтиск печатки із Кносса

Усе це нашоухує нас на думку, що в мінойському мистецтві (а також в певному розумінні і в мінойському суспільстві) існувало протистояння між Великою богинею і її хижацькою свитою з одного боку та чоловічим божеством і трав'янистими – з іншого.

Що ж це було за протистояння і який характер воно мало?

Ю. Андреев, аналізуючи сцени переслідування та роздирання трав'янистих хижаків, приходять до таких висновків. Мінойська "Володарка звірів була кровно (у буквальному, а не в переносному значенні цього слова) зацікавлена в тотальному винищенні хижаків трав'янистих тварин незалежно від того, брала вона сама безпосередню участь у цьому величезному кровопролитті, яке могло бути осмислене і як полювання, і як жертвоприношення, або ж ні. У будь-якому із цих випадків саме їй мала дістатися вся пролита її слугами кров, яка була для неї головним джерелом життєвої сили (мани), що забезпечувала нормальне функціонування богині у її основній ролі Всезагальної матері всього живого, яка поглинає своє власне потомство, а потім з подвоєною силою відтворює його... [1, с. 308]. Як універсальне божество дикої природи, пануюче над життям і смертю, вона втілювала у своєму образі великий закон боротьби за існування, регулюючи співвідношення чисельності хижаків і трав'янистих в окремих біоценозах, слідкуючи за тим, щоб їх загибель і приплид не порушували встановленої на віки природної рівноваги. Однак у сприйнятті мінойців Володарка була зовсім не символом "байдужої природи", однаково байдужої до всіх своїх породжень. У віковичній боротьбі земних істот за право на життя вона неприховано була на боці хижаків, вважалася їх грізним ватажком, розділяла з ними їх агресивність і кровожерливі інстинкти" [1, с. 372–374]. Що ж до сцен, на яких зображено боротьбу чоловічого божества з левими, Андреев зазначає: "Цікаво, що юний бог або "геній", який замінює в багатьох випадках Володарку в геральдичних композиціях такого ж типу демонструє свою владу над звірами більш відверто, рішуче хапаючи їх за загривки і піднімаючи у повітря" [1, с. 304]. Саме ж чоловіче божество автором сприймається як дублер або асистент Великої богині, який допомагає їй виконувати деякі її функції [1, с. 339, 343].

Таким чином, гіпотеза Андреева пов'язує розглядувані нами сцени з релігійною сферою життя мінойців. При всій її переконливості ця гіпотеза навряд чи може бути визнана остаточною та вичерпною відповіддю на поставлене перед нами питання. Не відкидаючи таку можливість вирішення проблеми, розглянемо також і деякі інші. У даному випадку доречно буде зазначити, що різна інтерпретація одних і тих же сцен може бути виправданою з огляду на те, що переплетення або перетікання різних смислових відтінків одного й того ж

образу, однієї і тієї ж речі або особи – цілком нормально явище в наскрізь синкретичному мисленні стародавньої людини, яке не піддається строгому логічному аналізу [1, с. 302]. Не будемо забувати, що кожен міноць міг розуміти ту чи іншу сцену з мистецтва через призму свого світогляду. Так, наприклад, критські служителі культу в сцени роздирання хижаків трав'янистих могли вкладати той зміст, який намагався відтворити Ю. Андреев – жертвоприношення з метою насичення Великої богині кров'ю своїх дітей. Сцени ж боротьби чоловічого божества з левими прості мінойські селяни могли сприймати як втілення мотиву боротьби з хижаками з метою захисту домашньої худоби [пор.: 2, с. 68–69]. Подібні інтерпретації можна було б продовжувати та розвивати і далі (ми можемо вбачати в цих сценах мотиви боротьби добра і зла, весни з зимою і т. п.). Проте вони не торкаються тих суспільно-політичних процесів, які відбувалися в мінойському суспільстві. Зрозуміти сутність цих сюжетів ми зможемо, лише враховуючи ту конкретну історичну ситуацію, що склалася на Криті в період "старих" та "нових палаців". Ця ситуація характеризується різким прискоренням темпів соціально-економічного та культурного розвитку, що, за словами того ж Ю. Андреева, дозволяє розцінювати сам факт зародження цивілізації на Криті як свого роду "стрибок у нову якість", а також говорити про відому швидкість, а отже, і неповноцінність цього варіанту палацової цивілізації [1, с. 214]. У часи свого найвищого культурного розквіту мінойське суспільство перебувало на етапі ще далекому від повного розпаду первіснообщинних відносин і в ньому все ще продовжували панувати традиції родової солідарності [1, с. 583]. На нашу думку, в умовах цього "стрибка в нову якість" та відносно повільного розкладу родових відносин мало відбулися посилення боротьби патріархальних та "матріархальних" порядків, яке взагалі є властивим епосі розкладу первісного суспільства всіх народів світу [пор.: 4, с. 181–182]. У процесі цієї боротьби внаслідок різних причин становище жінки в суспільстві так зросло, що соціальна система, яка існувала на острові, наблизилася до матріархату або гінекократії в тому значенні цих термінів, яке вкладали в них Бахофен та Морган [1, с. 213–214].

Повертаючись знову до "наших" композицій, слід підкреслити, що в центрі уваги критського художника, як правило, знаходяться події загальнодержавного або загальнонародного масштабу [пор.: 1, с. 227]. Про це свідчить уже сама поява в цих композиціях верховного жіночого божества критян – Великої богині та чоловічого божества – бога-бика [пор.: 15, s. 79], який без жодних сумнівів був однією з найважливіших фігур мінойського пантеону [1, с. 377]. Причому мінойська богиня часто зображується з різноманітними атрибутами царської влади в руках.

Таким чином, розглядаючи сцени на "наших" пам'ятках мистецтва в контексті тих процесів, які відбувалися в мінойському суспільстві, ми приходимо до висновку, що вони пов'язані з протистоянням матріархату та патріархату. Більше того, наведений вище аналіз дозволяє стверджувати, що дані композиції відображають не просто боротьбу матріархального та патріархального порядків, а боротьбу двох політичних "систем" або "партиї": "гінеко-олігархічної" та "патріархально-монархічної". Першопочаткове протистояння патріархального та матріархального порядків з розквітом мінойської держави переросло, на нашу думку, у протистояння між монархією, що органічно пов'язана з патріархатом та олігархією, яка, судячи з усього, сформувалася на базі гінекократії або матріархату.

Таким чином, мінойська богиня та її хижацька свита, яка зображується чи то під проводом богині, чи то без неї, могли значною мірою сприйматися мінойцями як уособлення "гінеко-олігархічних" кіл критського суспіль-

ства. На чолі цих кіл, очевидно, стояли жриці Великої богині, зображення яких ми часто зустрічаємо на палацових фресках [8, vol. III, pl. XVI–XVIII], а також зображені в мінойському мистецтві чоловіки (очевидно, жерці), які мають жіночу, або, скоріше, андрогінну зовнішність і відрізняються від жінок лише кольором шкіри [див.: 14, pl. XV–XVII, XXVII–XXVIII; 8, vol. III, pl. XVI–XVII; 16, taf. 34 a; 10, taf. 39 I–II; 15, s. 172, abb. 1]. Ці чоловіки постають перед нами надзвичайно миролюбними. Вдягнувшись в жіночі костюми, вони разом з жінками займаються жертвоприношеннями та іншими релігійними обрядами [14, pl. XV, XXVII–XXVIII; 16, taf. 34 a].

Зображені ж критськими майстрами мінойські чоловічі божества та царі, які, можливо, були в уявленнях мінойців земними втіленнями тих же божеств [1, с. 235; пор.: 8, vol. IV, pt. II, p. 401; 9, p. 13 ff.; 20, p. 91], а також траводні, зокрема бики, можуть сприйматися нами як уособлення монархічних або ж "патріархально-монархічних" елементів мінойського суспільства. Метою ж зображення цих сцен, очевидно, було виправдання та пропагування ідеології тієї чи іншої "партії", а також вплив на противника не лише реальним, але й ірраціональним шляхом [пор.: 2, с. 69].

Виходячи з нашої гіпотези, логічно припустити, що особливості зображення жіночого божества та його супутників на тій чи іншій пам'ятці мистецтва вказують на статус та роль "гінеко-олігархічних" кіл у мінойському суспільстві. Відповідно, особливості зображення чоловічого божества (або ж царя) та траводнів дозволяють нам поглянути на рівень розвитку "патріархально-монархічних" елементів.

Досить логічним є наше припущення, що Велика богиня, як верховне жіноче божество, уособлює владу "матерів", а бог чи цар – монархію, але чому в даній ситуації уособленнями цих двох "систем" виступають саме тварини?

На нашу думку, відповідь на це питання полягає у явищі, яке ми можемо умовно назвати "партійним" або "політичним" тотемізмом. Витоки "партійного" тотемізму слід шукати, можливо, у такому первісному явищі як ставейний тотемізм.

Сутність ставевого тотемізму полягає в тому, що всі чоловіки того чи іншого племені вірять у спорідненість з певним видом тварин або рослин, а всі жінки вірять в таку ж спорідненість з іншим видом [5, с. 125; 19, s. 100–101]. При цьому етнографи відмічали у первісних народів цікавий звичай: іноді чоловіки навмисно вбивали жіночих тотемів, щоб подратувати їх, жінки ж, у свою чергу, вбивали чоловічих тотемів і демонстративно проносили їх повз чоловіків. Такі "ігри" часто закінчувалися серйозними сутичками [13, p. 150–151; 17, b. IV, s. 98; 12, p. 124; 5, с. 125].

Перехід від ставевого тотемізму до "партійного" міг відбуватися на Криті, ймовірно, таким чином. Як уже зазначалося, з розкладом родового ладу посилюється боротьба патріархального та матріархального порядків. У значній частині мінойського суспільства, судячи з усього, настання патріархату надовго затримується материнсько-родовими традиціями і розклад родового ладу відбувається у формі так званого пізнього матріархату [4, с. 182]. У тій частині суспільства, де перемагають матріархальні елементи, набуває високого статусу і жіночий тотем, який переростає в загальноплемінний. З об'єднанням Криту, яке, очевидно, відбувалося в умовах пізнього матріархату, жіночі тотеми – леви та грифони – стають тотемами тих чи інших пізньоматріархальних територіальних об'єднань та "гінеко-олігархічних партій" і претендують на статус загальнодержавних тотемів.

Паралельно з об'єднанням Криту розпочинається військова експансія за межами острова, яка виплється у створення так званої "мінойської імперії" [див.: 7, с. 17–30]. У безперервних війнах зростає роль та становище чоловіка. З уз "матріархату" починають вивільнятися "патріархально-монархічні" елементи, які прагнуть до панування. Також, очевидно, посилюється таке універсальне явище як чоловічі таємні спілки [4, с. 186], діяльність яких спрямовувалася на підлив основ гінеократії [4, с. 186, 203], на протидію ж їм з'являються жіночі спілки [4, с. 186]. Такі спілки, очевидно, і були пов'язані з мінойськими "партіями". Вони мали своїх ватажків, свої сходи і трапези, своїх духів-покровителів, релігійні церемонії [4, с. 186], а також своїх тотемів, яких, очевидно, ми і бачимо в згадуваних сценах. Ми можемо також припустити, що в легенді про Мінотавра збереглися відомості про ініціації, які пов'язані зі вступом до чоловічих спілок: пожирання чудовиськом члена материнського роду, після чого мало послідувати воскресіння члена батьківського роду.

Далі перед нами постає таке питання: чому протистояння "гінеко-олігархічної" та "патріархально-монархічної" "партій" виражене у ворожнечі саме між хижакими та траводними, точніше кажучи, чому саме хижакі уособлюють "гінеко-олігархічні партії", і саме траводні уособлюють "патріархально-монархічні партії". Відповідь на це питання полягає, на нашу думку, в тому що, як відомо, скотарство традиційно належало до чоловічої сфери діяльності [6, с. 36; 3, с. 62]. Споконвічними ворогами пастухів були хижакі, очевидно, насамперед, леви, які нападали на стада. Жінки ж, помітивши, що чоловіче господарство зазнає великих лих від левів, могли сприйняти цих хижаків як своїх союзників, які відволікають чоловіків від "статевої" боротьби, тому жінки й "обрали" тотемом (спочатку ставе-вим, а потім "партійним") саме хижаків, а Велика богиня, як найвище уособлення матріархальної ідеології та "гінеко-олігархічних партій", взяла на себе роль покровительки цих тварин.

Також не будемо забувати, що головний представник траводних у мінойському мистецтві – бик – вважався на Криті втіленням чоловічого божества [15, s. 79] і був однією із центральних фігур мінойського пантеону. І тому в сценах переслідування та роздирання левами биків ми можемо відчутти торжество божественного жіночого начала над чоловічим.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що в сценах мінойського мистецтва, які пов'язані зі згадуваною ворожнечею, яскраво відобразилася та унікальна історична ситуація, що склалася на Криті в першій половині та середині II тис. до н. е.

1. Андреев Ю.В. От Евразии к Европе. – СПб., 2002.
2. Афанасьев В.К. Гильгамеш и Энкиду. Эпические образы в искусстве. – М., 1979.
3. Першиц А.И. Матриархат: иллюзия и реальность // ВАН СССР. – 1986. – № 3.
4. Першиц А.И., Монгайт О.Л., Алексеев В.П. История первичного общества. – К., 1980.
5. Токарев С.А. Ранние формы религии и их развитие. – М., 1964.
6. Томсон Дж. Исследования по истории древнегреческого общества. Доисторический эгейский мир. – М., 1958.
7. Шувалов В.В. Морская держава Миноса // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира / Под ред. Э.Д. Фролова. – СПб., 2003. – Вып. 2.
8. Evans A. The Palace of Minos at Knossos. – L., 1921. – Vol. I; 1928. – Vol. II; 1930. – Vol. III; 1935. – Vol. IV.
9. Forsdyke J. Minos of Crete // Journal of the Warburg and Courtauld Institutes. – 1952. – Vol. XV. – P. 13–19.
10. Geiss H. Reise in das alte Knossos. – Leipzig, 1981.
11. Hood S. The Minoans: Crete in the Bronze Age. – L., 1971.
12. Hume G. and Aston G. Savage life in Central Australia. – L., 1924.
13. Howitt A. The Natives Tribes of South-East Australia. – L., 1904.
14. Marinatos Sp. Crete and Mycenae. – L., 1960.
15. Pötscher W. Aspekte und Probleme der minoischen Religion. – Hildesheim; Zürich; N.-Y., 1990.
16. Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur des alten Kreta. – Stuttgart, 1964.
17. Strehlow C. Die Aranda und Loritja-Stämme in Zentral-Australien. – Frankfurt/M., 1907.
18. Taylour W. The Mycenaeans. – L., 1963.
19. Vatter E. Der australische Totemismus. – Hamburg, 1925.
20. Willetts R.F. Cretan Cults and Festivals. – L., 1962.